

Г. Коваль

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується переорієнтацією економіки, трансформаціями в системі політичного управління й державної влади, які базуються на відмові від моноідеологізації, проголошенням пріоритетності демократичних прав і свобод, загальнолюдських цінностей. Зазнають змін ідейні, моральні та політичні орієнтири. Все це зобов'язує вчених докласти великих зусиль для вирішення важливих науково-теоретичних і прикладних проблем.

Становлення демократичної інфраструктури політичної соціалізації потребує пошуку шляхів її формування та впровадження в життя. Але цей процес пов'язаний з певними труднощами, що виникли в часи реформування політичної системи. Це, перш за все, подолання системної кризи процесу політичної соціалізації, що потребує необхідних ресурсів – фінансово-економічних, правових, кадрових. По-друге, складним є пошук чинників стабільного розвитку процесу політичної соціалізації. Все це можливе лише за умови розробки адаптованої до українських реалій наукової концепції політичної соціалізації та практичних можливостей її впровадження. Реалізація означених проблем потребує глибокого аналізу сутності політичної соціалізації, визначення особливостей її здійснення в сучасній Україні.

Людина не народжується сформованим членом суспільства, тим більше політичною особистістю, вона набуває цього статусу в результаті тривалої взаємодії з навколишнім світом [4, с. 46]. Стабільне функціонування політичної системи суспільства, збереження цілісності соціального організму припускає постійне відтворення й розвиток політичної культури суспільства, що здійснюється через засвоєння і прийняття людьми її норм, цінностей і моделей політичної поведінки. Даний процес і одержав назву політичної соціалізації.

Сьогодні перед суспільством і державою стоїть важливе завдання за допомогою продуманої, науково обґрунтованої молодіжної політики забезпечити сприятливі передумови для використання енергії молоді (створити механізми підтримки молоді та її соціальних

ініціатив) і допомогти визначити й реалізувати свої соціальні інтереси, споживи, життєві перспективи.

Молодь як об'єкт і суб'єкт суспільної діяльності є силою, яка здійснює реальний вплив на прогресію суспільного розвитку [5, с. 118]. При цьому, перш за все, необхідно з'ясувати категоріально-понятійний апарат. У політологічному енциклопедичному словнику поняття “політична соціалізація” розглядається як процес засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Політична соціалізація є складовою багатогранного процесу, в ході якого відбуваються відтворення й подальший розвиток політичних структур та відносин. Рівень політичної соціалізації – величина змінна. Він детермінований значною мірою умовами соціально-політичного життя.

У 50-60-ті роки поняття “політична соціалізація” міцно узвичаїлося у політологів. Воно стало широко використовуватися в роботах Г. Алмонда, С. Верби, Д. Істона, Р. Гесса, П. Шарана, Г. Хаймена (у роботі якого “Політична соціалізація” в 1959 р. і був уведений цей термін), Є. Даусон і К. Приуітт (“Політична соціалізація”, 1969 р.) [2]. До цього американські вчені, яким загалом належить пріоритет у дослідженні політичної соціалізації, більшою мірою використовували поняття “громадське виховання” (civic education). Ці поняття й досі використовуються. Поняття “політична соціалізація” є ширшим, оскільки включає як соціально контрольовані процеси цілеспрямованого впливу на формування особистості (політичне, громадське виховання), так і стихійні, спонтанні.

У сучасній політичній науці й досі не існує загальноприйнятого представлення про зміст, тривалість і стадіальність процесу політичної соціалізації. Політична соціалізація розглядається за аналогією із загальним процесом соціалізації як процес включення людини у політичну систему. Під соціалізацією розуміється, з одного боку, освоєння системи соціальних норм, цінностей, елементів культури й вироблення на цій основі установок, ціннісних орієнтацій, соціальних потреб і т.д. [10, с. 74-75], а з іншого боку, реальне включення індивіда в громадське життя, процес наділення людей соціальними властивостями. Соціалізація в цілому означає процес “цивілізації” членів суспільства. Однак слід зазначити, що семантично термін політична соціалізація англійською або французькою мовами означає процес або діяння, спрямовані об'єктом, який у цьому процесі виконує пасивну роль.

Але політологічна наука повинна виходити з активної ролі особистості у суспільному житті в засвоєнні певних політичних норм

і цінностей. Більш точно цей процес визначається поняттям “політичний розвиток особистості”, під яким розуміється процес активного засвоєння індивідом ідеологічних і політичних цінностей і норм, що притаманні конкретному суспільству, і формування їх у формі усвідомленої системи соціально-політичних установок, що визначає позиції та поведінку індивіда у політичній системі суспільства [11, с. 52].

У політичній науці поняття соціалізації досліджується головним чином у двох аспектах. По-перше, з погляду теорії політичної соціалізації, що описує й пояснює як відбувається соціалізація індивідів у політичному середовищі. Це специфічна область загальної теорії соціалізації. І, по-друге, з погляду теорії політичної соціалізації, найменше розробленої в політичній науці. Її предметом є вивчення можливостей застосування категорій загальної теорії соціалізації до аналізу політичних систем.

В Україні питання політичної соціалізації підрастаючого покоління також перебувають у центрі уваги вчених, широкої громадськості країни [3]. Ця проблематика особливо актуальна сьогодні, з огляду на умови політичного, економічного й соціокультурного транзиту, що переживає Україна в останні два десятиліття. У сучасній Україні передача цінностей від одного покоління до іншого утруднена, оскільки в країні відбувся міжпоколінний “розкол”. Якщо молоде покоління одержує первинні представлення про соціальну й політичну реальність в умовах транзиту, то середнє й старше покоління переживають процес ресоціалізації, змушені переглядати й адаптувати свої представлення про політику й владу, яка склалися ще в радянські часи, коли панувала одна ідеологія. З іншого боку, за інерцією культурного процесу в Україні як і раніше переважають риси гегемоністського типу політичної соціалізації. Нарешті, з позицій конфліктної моделі можна пояснити прояви нетерпимості й екстремізму з боку частини сучасної української молоді.

І. Щеглов пропонує показником політичної соціалізації особистості вважати рівень політичної інформованості. Громадянин повинен також мати високий рівень політичної компетентності, що включає в себе сукупність наявних в особистості знань щодо своїх невід’ємних прав й обов’язків, які накладають на неї, вміння оперувати якими розкриває перед людиною можливість реалізації своїх потреб. І нарешті, показником ефективності політичної соціалізації виступає рівень політичної активності індивіда, тобто ступінь його входження в сферу політичного, яка відображає характер його інституціональної взаємодії із владою [21, с. 289].

У цей час в Україні є певні передумови для поступового переходу до плюралістичного типу політичної соціалізації. Соціально-економічні й політичні труднощі перехідного періоду на якийсь час ніби “відсунули” питання політичної соціалізації й освіти молодого покоління. Сьогодні в країні є повне розуміння того, що від характеру політичної соціалізації залежить не тільки відтворення політичної культури, але й формування політичної культури нового типу. У демократичній країні, за висловом Алексиса де Токвіля, кожне нове покоління, по суті, – це новий народ [19].

Тому не випадково підвищена увага суспільства до політичної соціалізації, до освіти молоді. Природно, що виникає питання про те, як виховувати гідних громадян України в умовах, коли значна частина дорослих проявляє політичний негативізм і навіть цинізм. Інакше кажучи, мова йде про розвиток демократичної культури.

Незважаючи на певні успіхи, досягнуті в останні роки в прищеплюванні політичних цінностей і прав людини, рівень знань багатьох випускників українських шкіл також не відповідає вимогам реальності. Так, у свідомості молоді в ряді обставин виникають сумніви, наприклад, щодо необхідності дотримуватися законів, чітко дотримуватися встановлених правил. Політика для молоді асоціюється з корупцією й скандалами. Таким чином, реалізацію політичної соціалізації в діях, вчинках і помислах людини можна представити в такий спосіб: інтерес до політичної інформації, реалізований в пошуку цієї інформації й споживанні її; звичка до політичних оцінок того, що відбувається у світі, країні, найближчому оточенні, що вимагає широти політичного кругозору; потреба в систематизованих політичних знаннях, реалізованих в освіті та самоосвіті; прагнення проникнути в суть політичних процесів, що відбуваються у світі, сприйняття цього як пошук сенсу життя, свого місця в реальному політичному різноманітті світу; прагнення й вміння захищати свою політичну громадську позицію.

Оскільки соціалізація припускає відому “адаптацію” до реалій, які постійно змінюються, життя людини в процесі політичної соціалізації протікає безупинно протягом всього життя індивідуума [13, с. 21]. Зі ступенем нагромадження соціального досвіду, відбувається постійна видозміна або зміцнення життєвих позицій індивідуума. Політична соціалізація може приймати форму явної або схованої передачі досвіду. Вона явна, якщо включає безпосередню передачу інформації, почуттів або цінностей відносно об’єктів політики. Так, суспільні дисципліни в школі й вузах – приклад явної політичної соціалізації [8, с. 285]. Схована політична соціалізація – це передача неполітичних

установок, які впливають на відношення й підходи до відповідних об'єктів і рольових функцій у політичній системі.

У такий спосіб політична соціалізація особистості – найважливіший засіб оволодіння політичною культурою суспільства, фактор спадкоємності його поколінь і джерело соціальної стабільності [17, с. 126]. Вона забезпечує передбачувану політичну поведінку громадян і збереження політичної цілісності всіх націй. Це процес засвоєння індивідом вироблених суспільством політичних орієнтацій, установок і моделей політичної поведінки, що забезпечують його адекватну поведінку в політичному житті суспільства.

Найважливішою функцією політичної соціалізації є досягнення особистістю вміння орієнтуватися в політичній системі, виконувати певні функції. В іншому випадку людина не може ефективно відстоювати свої соціальні й політичні інтереси [1, с. 45].

Тобто, політична соціалізація являє собою досить складний процес взаємодії індивіда й політичної системи. З одного боку, політична соціалізація включає цілеспрямований вплив політичної системи на індивіда й представляє процес передачі індивідові існуючих у суспільстві політичних орієнтацій, цінностей і моделей політичної поведінки [16, с. 137]. З іншого боку, політична соціалізація включає й власну активність індивіда, тобто перетворення пропонованих суспільством норм політичної культури у свої власні цінності й установки [20, с. 174]. Щодо цього вплив політичної системи на політичне формування особистості до деякої міри залежить від внутрішніх переконань індивіда.

Звичайно виділяють три основних рівні політичної соціалізації. На соціальному рівні (усього суспільства в цілому) на політичне формування особистості визначальний вплив здійснюють соціально-економічні й політичні відносини, рівень політичної культури. На соціально-психологічному рівні політичні цінності передаються індивідові великими й малими соціальними групами, до яких він належить [15, с. 149]. На внутрішньоособистісному рівні в якості механізмів політичної соціалізації виступають психічні особливості суб'єкта – мотиви, ціннісні орієнтації, установки, які управляють поведінкою особистості в політиці.

Величезну роль у політичній соціалізації відіграють засоби масової інформації. Адже найбільший масив політичної й соціальної інформації молоді люди одержують через ЗМІ, діяльність яких зорієнтована на управління політичною поведінкою громадян. Вони здатні впливати на максимальну кількість людей у найкоротший проміжок часу [9, с. 168]. Засоби масової комунікації виконують

завдання впровадження норм пануючої політичної культури у свідомість людини [14, с. 78]. Найбільш сильний вплив на політичне становлення особистості здійснюють телебачення й радіо. Разом з тим ЗМІ можуть бути використані й для політичного маніпулювання – схованого управління політичною свідомістю й поведінкою людей з метою примуса їх діяти всупереч власним інтересам. ЗМІ впливають на процес формування суспільної думки по найбільш важливих й актуальних політичних проблемах. ЗМІ формують і визначають публічну сферу, через яку відбувається взаємодія між владою і громадянами, які її обирають. Мас-медіа є засобом залучення населення до політичного життя через сприйняття політичної інформації, залучення до політичних процесів, що відбуваються в суспільстві, і водночас справляють вплив на процеси політичної соціалізації молодого покоління.

Звичайно, ЗМІ не можуть забезпечити систематичне і глибоке засвоєння політичних знань. Це завдання спеціальних освітніх установ [18, с. 133-134]. Та все-таки мас-медіа, супроводжуючи людину протягом усього життя, у тому числі й після завершення навчання, значною мірою впливають на сприйняття нею політичної та соціальної інформації. При цьому під виглядом політичної освіти в людей можуть формуватися й псевдорациональні структури свідомості, що спотворюють реальність під час її сприйняття.

У демократичному суспільстві найважливіше політико-соціалізаційне завдання ЗМІ полягає в масовому впровадженні заснованих на пошані закону і прав людини цінностей, навчанні громадян мирно розв'язувати конфлікти, не ставлячи під сумнів суспільний консенсус із питань державного устрою. Проте важливо в цьому контексті враховувати і вплив основних тенденцій розвитку самих ЗМІ. Це передусім роздержавлення преси, нерівномірний розподіл фінансової підтримки з боку владних структур, зростання кількості періодичних видань, зниження тиражів та деукраїнізація вітчизняного інформаційного простору тощо. А тому в процесі політичної соціалізації завдяки ЗМІ, заангажованим власниками, молоді люди часто підпадають під їхні маніпуляційні можливості, що є небезпечним для свідомого та об'єктивного сприйняття інформації.

Загалом ЗМІ мають складну і розділену відповідальність, особливо стосовно ідеологічно плюралістичних суспільств, де існують альтернативні соціальні групи і субкультури, а також щодо вираження конфліктів і нерівності в більшості суспільств. Проблема виникає й у зв'язку з питанням про те, якою мірою засоби масової

комунікації можуть підтримувати потенційні зміни радикального порядку. Із сказаного можна зробити висновки, що ЗМІ:

- сприяють забезпеченню стабільного соціального консенсусу у процесі політичної соціалізації молоді;
- здійснюють інформаційний зв'язок між політичною системою та навколишнім середовищем і є важливим чинником у процесі політичної соціалізації молоді та її електоральної поведінки;
- виступають як один із інструментів управління суспільством в інтересах економічних, а також політичних відносин соціальних прошарків і груп. Оптимізують медіавплив і каталізують формування певної моделі суспільної думки;
- виконують роль контролюючої протизваги;
- є джерелом залучення студентства до політичного життя й агентом політичної соціалізації.

Третій етап політичної соціалізації – постпартICIPаторний – починається в різних індивідів і соціальних груп у різні періоди життя, найчастіше в пенсійному віці. Він характеризується значним послабленням політичної соціалізації. У цьому віці люди, якщо не відбувається яких-небудь екстраординарних подій в особистому житті або в житті суспільства, звичайно не змінюють сформованих й устояних політичних поглядів.

Потреби соціальної практики диктують необхідність формування нового демократичного типу політичної соціалізації, який відповідає вимогам сучасних реальностей. Це потребує визначення особливостей умов розвитку процесу політичної соціалізації в сучасній Україні; аналізу чинників політичної соціалізації в умовах трансформації суспільства, а також визначення взаємовпливу політичної системи та політичної соціалізації. Політичне життя, політична свідомість, політичні погляди і ціннісні орієнтири – дуже важливі суспільні явища (чинники), що обумовлюють характер і напрямки політичної орієнтації молоді [6, с. 58].

Таким чином, можна сказати, що процес залучення до політики – політизація – має складний, багаторівневий характер, у якому діє багато факторів як зовнішнього середовища, так і внутрішніх механізмів реагування на стимули цього середовища. Тобто на процес політичної соціалізації молоді та на політику в цілому значною мірою впливають різні чинники. У залежності від різних критеріїв чинники впливають на суттєвіші зміни у політичних процесах, інші поверхові, торкаються тільки окремих аспектів політичних процесів. Відповідно до цього їх можна класифікувати таким чином: за силою впливу – глибинні та поверхові, залежно від прояву – прями та опосередковані, за часом діяльності – постійні та тимчасові, об'єктивні зовнішні,

внутрішні, закономірні, випадкові, суб'єктивні – зовнішні, внутрішні, тобто соціально-економічний стан людини, загально-психологічний стан здоров'я та рівень освіченості й виховання людини та інше.

Виділення чинників політичної соціалізації молоді має відносний характер. В одній ситуації ці фактори відіграють важливу роль, в іншій – можуть не відігравати ніякої ролі. Породжуються чинники політичної соціалізації в першу чергу діяльністю людей. Тому саме люди, їхні ідеї й уподобання, мрії, потреби, інтереси і взагалі будь-які властивості є головними чинниками політичної соціалізації. Залежно від того, як діють чинники політичної соціалізації виділяють серед них постійно діючі, регулярно діючі і тимчасово діючі, на прямі, опосередковані і неявні (латентні) [7, с. 69].

Вивчення чинників політичної соціалізації розв'язує триєдину проблему. По-перше, вони слугують для створення ефективних політичних теорій, що поповнюють систему теорії політичних знань. По-друге, чинники дозволяють розібратися у складних політичних ситуаціях, прихованих зв'язках між різними політичними силами, у перебігу політичних подій [12, с. 30]. І, нарешті, вони дозволяють (при правильному й адекватному їх використанні) прогнозувати розвиток політичної ситуації, виявляти приховані тенденції і мотиви.

Таким чином, мета спрямованого впливу на людину – формувати його відповідно до цілей суспільства, його соціально-політичним замовленням. Така політична соціалізація обумовлена характером існуючих політичних відносин. Політична соціалізація не є механічним накладенням на індивіда готової соціальної форми. Індивід, що виступає як об'єкт, є в той же час і суб'єктом політичної активності, творцем нових політичних форм. Стихійна ж політична соціалізація означає ніби “автоматичне” засвоєння певних політичних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому політичному оточенні.

Політична соціалізація молоді є багатофакторним процесом. Якісний зміст її чинників залежить від об'єктивних умов розвитку та функціонування політичної системи. Тому необхідним вважається визначити показники ефективності політичної соціалізації, у якості яких буде виступати наявність у людини високого рівня таких складових – політична інформованість, політична компетентність та політична активність. У цьому розумінні справедливим уявляється ствердження представників ролевої теорії політичної соціалізації про те, що молодому поколінню в процесі його політичного становлення повинні прищеплюватися переважно позитивні установки у ставленні до політичної системи.

Отже, проблеми, притаманні українському суспільству в період суспільно-політичних трансформацій, формують специфічні довготривалі стратегічні життєві установки і ціннісні орієнтації, і в першу чергу це впливає на молодь. Молодь – динамічна, енергійна й критично мисляча частина суспільства, яка володіє величезним соціальним і творчим потенціалом. Виходячи з цього, створення сприятливих економічних та соціальних умов для особистого зростання молодих людей, формування їх творчої активності, здібностей, навичок повинно бути основою державної молодіжної політики, центром уваги всіх соціальних інститутів суспільства. Головний висновок полягає в тому, що наміри молодих людей певною мірою залежать від їх соціального самопочуття, емоційного стану; крім зовнішньополітичних умов на формування індивіда впливає також побут, психологічні підвалини соціалізації людини, те, що молодь є передовою групою суспільства, яка визначає зміст і характер сьогоденного та завтрашнього розвитку українського суспільства.

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 1999. – 224 с.
2. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122-134.
3. Американская социология: Перспективы, проблемы, методы / Пер. с англ. В.В. Воронина и Е.В. Зиньковского. – М.: Прогресс, 1972.
4. Андреевкова Н.В. Проблема социализации личности // Социологические исследования. – 1980. – № 3. – С. 45-55.
5. Боряз В.Н. Молодежь. Методологические проблемы исследования. – Л.: Наука, 1973. – 155 с.
6. Бурлаков А.И., Похилук А.В. О некоторых особенностях современных условий формирования патриотического сознания молодежи // Современный патриотизм: борьба идей и проблемы формирования. – СПб., 2002. – С. 55-67.
7. Вашугін О. Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 67-71.
8. Вілента І.В. Національно-патріотичне виховання студентства засобами викладання політології // Всебічний розвиток особистості студента: Матеріали наук.-практ. конф. – Ірпінь, 2001. – С. 281-287.
9. Волков Ю.Г., Добренков В.И. Социология молодежи. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 576 с.
10. Гавра Д.П., Соколов Н.П. Исследование политических ориентаций // Социс. – 1999. – № 1. – С. 69-84.
11. Гозман Л.Я.,

Шестопад Е.Б. Политическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 446 с. **12.** Головаха Є., Пухляк В. Политическая социализация в посткоммунистической Украине // Политическая мысль. – 2002. – № 2. – С. 29-32. **13.** Гордон Л.А. Социальная адаптация в современных условиях // Социс. – 1994. – № 8-9. **14.** Гриценко О. Політична комунікація. Скільки конструктивного, а скільки деструктивного? // Віче. – 2003. – № 9 (138). – С. 76-79. **15.** Дилигенский Г. Социально-политическая психология. – М.: Изд-во “Флинта”, Московский психолого-социальный институт, 2001. – 352 с. **16.** Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с. **17.** Костюкевич В.Ф. Политическая социализация молодежи. – Мурманск: НИЦ “Пазори”, 1998. – 185 с. **18.** Манько Ю.В. Патриотизм и система образования // Современный патриотизм: борьба идей и проблемы формирования. Материалы